

Россия Федерациясының чырыдыышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Чөөн-Хемчик кожуунун өөредилге эргелели
Тус чернин бюджеттиг ниити билигнин өөредилге чери
Чыргакы ортумак школазы

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
1 дугаар дужаалы-биле
чөпшээрээн.
Ооржак Чогаал /Донгак О.М./
« 19 » август 2024г

Школа директорунун
1 дугаар дужаалы-биле
бадылаан.
Ооржак Чогаал /Ооржак Чогаал/
« 02 » сентябрь 2024г

5-ки класска

төрээн чогаал эртеминиң
ажылчын программазы.

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Хен-оол Оксана Баламовна.

2024-2025 өөредилге чылы

Чыргакы, 2024г

Тайылбыр бижик. 5 класс.Төрөөн чогаал.

1.Программаның ниити характеристиказы.

5-ки класска төрөөн чогаалга ажылчын программа ортумак ниити өөрөдилгеге хамаарыштыр РФ-тун ФКӨС-түң негелделеринге даянып, Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда ундургени «Төрөөн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларына болгаш негелделеринге дүүштүр 2024-2025 өөрөдилге чылында Чыргакы ортумак школазының өөрөдилге планына дүүштүр тургускан.

5-ки класска төрөөн чогаалга ажылчын программаны Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының НШХИ-ниң сүмелээни *«Төрөөн чогаал» эртемниң ниити өөрөдилгениң федералдыг күрүне стандартына* (Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужутет, Л.Х.Ооржак тургускан. 2012), *«Федералдыг ажылчын программа»* (2023ч.)

«Төрөөн чогаал. 5 класс»: авторлары: М.А.Ооржак,Л.Х.Ооржак,Е.Т.Чамзырын, А.С.Шаалы 2013ч.

Программаны тургузарына үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

– 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациязында өөрөдилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);

– 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациязында өөрөдилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;

– Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)

2.Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөрөдиринин сорулгалары:

Өөрөдиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, оон дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгарып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген төөгүзүндөн чыып;
- чечен чогаалдын онзагайын уран чүүлдун өске хевирлери-биле деннеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хооннеш уткалыг чогаалдарны деннеп; чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-буру медээ-сумелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Кижизидилгелиг:

-сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;

-кижилерге,төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
-хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир,камгалап
билир кижини кижизидер.

Сайзырадыр:

-уругларнын амыдыралынче бот-тускайлаң медерелдиг көрүжүн хевирлеп,
чогаадыкчы арга-шинээн;
-аас болгаш бижимел чугааны делгереней, утказынга дүүштүр шын ажыглап,
сайгарарын сайзырадыр.

3.Өөредилге планында эртемниң туружу болгаш ролю.

Төрөөн чонунуң чогаалын хандыр шингээдип алыры- өөреникчилерге өске
эртемнерни чедиишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал
болгаш бойдус, делегей, культура, уран чуул дугайында билиглерни
калбартып,чугле тыва чогаалчыларның эвес, а бүгү тыва чоннуң байлак
дуржулгазын ажыглап билиринге чанчыктырар. Ындыг болганда, тыва
чогаал кичээли өзүп орар салгалды шын хевирлээринге, ооң
патриоттук болгаш моральдыг бүдүжүн кижизидеринге эргежок чугула
эртемнерин бирээзи.

4. Эртемни өөрөнгөн соонда туңнелдер

- Өөредилгенин **бот-тускайлаң туңнелдери** өөреникчининң үзел-
бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билиринче,
өөредирининң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын
медерелдии-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынче хууда
болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарны тургузуп,
ону боттандыраынче угланган болур.
- **Предметтиг туңнелдер** кижинин ажил-хирээниң дараазында
байдалдарынче: эртемниң спецификазың медереп билип алырынче, чаа
билиглерни чедип алырынынга янзы-бүрү аргаларнын ажыглап
шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап
өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.
- **Метапредметтиг** туңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемниң өске
эртемниң теория-практиктиг билиглери –биле чергелештир
өөредиринче, өөрөдирининң бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа
тудуп, чугаалажып билирининң) регулятивтиг (бот-тускайлаң-
угланышкынныг), чаа билиг алырынын аргаларын шингээттиреринче
угланган болур.

5.Эртемнин кол утказы

5-ки класска уруглар тыва аас чогаалы -биле литературанын ылгалын,
аас чогаалындан ужукталган литератураның хевирлерин көөр.Моон
ангыда программада колдуунда уругларның хар-назынының аайы-
биле арын-нуур,эш-оор, куш-ажыл дээн ышкаш мөзү-бүдүш
айтырыглары-биле холбашкан чогаалдар кирген.

5-ки класска ниитизи-биле 68 шак көрдүнгөн.

Теориялыг билиглер база чогаалдарның тематиказы езугаар
болуктээрге мындыг:

Кирилде кичээл. «Ном-силернин онуунер болгаш башкынар»

Деннелге дугайында билиг. Юрий Кюнзегештин «Сиген шолунде» деп шулуунун чижээнге

Эгээртинмес эртин-байлак - аас чогаалы

Улустун аас чогаалындан ужукталган жанрлар. Авторлуг тоолдар.

Баснялар.

Чаштар делегейинин корунчуу.

«Хуулгазыннар делегейи».

«Ыдыктарым».

Тиилелгенин сылдыстары.

Дириг амытаннар делегейи.

6.Өөреникчилернин билиинин деңгелинге негелделер

-улустун аас чогаалының хевирлери (тоол, тывызык, улегер домак),

-аас чогаалы болгаш литературанын ылгадары

-аас чогаалындан укталган чогаалдын хевирлери (авторлуг тоолдар, басня)

Оон ангыда дараазында мергежилдерни болгаш чанчылдарны чедип алыр ужурлуг:

-чогаалда деннелге болгаш эпитеттер тып шыдаар, оларнын чогаалга ролун тодарадып билир;

-чечен чогаалдын кол темазын тодарадып шыдаар;

-чогаалдын утказын план ёзугаар делгеренгей болгаш кысказы-биле дамчыдып шыдаар;

- шулуктернин аянныг номчулгазынче кичээнгейинче салып турар;

-Чогаадынның ийи хевири бодуну-биле бижип шыдаар (чурумал, тоожуушкун)

-Өөрөнгө чогаадыгларынга даянып, чараш мөзү-бүдүш айтырыгларын сайгарып турар.

7.Өөреникчилерниң билииниң туңгелдерин унелээри

-Өөреникчилернин билииниң туңгелдерин унелээрде,

1.Улустун аас чогаалынын хевирлерин (тоол, тывызык, домак),

2.Аас чогаалы болгаш литературанын ылгадарын

3.Аас чогаалындан укталган чогаалдын хевирлери (авторлуг тоолдар, басня)

4.Дылдың уран аргалары - эпитет болгаш деннелгени танып билирин

5.Чечен сөзүглелдерниң кол темазы болгаш, идеязын илередип билирин көөр.

Немелде литература:

1. А.К.Калзан. Амыдырал болгаш литература. Кызыл: ТывН/Ч, 1980.

2. А.К.Калзан. Озулденин демдектери. Кызыл: ТывН/Ч, 1991.

3. А.К.Калзан. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.

4. А.С.Тогуй-оол. Шинчилелдер. Кызыл: ТывН/Ч, 2001.

5. В.С.Салчак. Тыва чогаалчылар дугайында демдеглелдер. Кызыл: “Аныяк”, 2000.

6. В.С.Салчак. Уран состун ужуу. Абакан: “Журналист”, 2010.
7. Г.Н. Курбатский. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКИ, 2001.
8. Д.С. Куулар. Тувинская поэзия. Очерк истории. Кызыл: ТКИ, 1970.
9. Д.С. Куулар. Тоогу болгаш амгы уе. Кызыл: ТывН/Ч, 1982.
10. Д.С.Куулар. История и современность. Кызыл: ТКИ, 2002.
11. Д.Ч. Сундуп. Тыва улустун аас чогаалын школаларга ооредиринин методиказы. Кызыл: ТывН/Ч, 1992.
12. Е.Т.Танова. Тыванын чогаалчылары: намдар-тоогузу, ажил-чорудулгазы. Кызыл: ОАО “Тываполиграф”, 2013.
13. Е.Т.Чамзырын. Торээн чогаалды ооредиринин теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.
14. З.Б. Самдан. Избранные научные труды. Тувинская словесность: миф-сказка-литература. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
15. З. Б. Самдан. Тыва чогаалдын кокпалары-биле. Кызыл:Рестипография, 2005.
16. Кул-тегин. Моге даштын сарыны. Новосибирск: «Наука», 2003.
17. М.А.Хадаханэ. Тувинская проза. Кызыл: ТКИ, 1968.
18. М.А. Хадаханэ. Литературная Тува. Кызыл: ТКИ, 1986.
19. М.А.Хадаханэ. Беседы о тувинской литературе и не только... Кызыл:ТывН/Ч, 2006.
20. Н.Ш.Куулар, М.А.Кужугет. Амгы тыва шулук чогаалынын сайзыралы. Кызыл: ТКИ, 2011.
21. С.Б. Пюрбю. Аныяк чогаалчыларга дуза. Кызыл: КЦО “Аныяк”, 2003.
22. С.М. Байсклан. Поэтика тувинского героического эпоса. Кызыл: ТКИ, 1987.
23. С.М.Орус-оол. Избранные научные труды. Абакан: ООО «Журналист», 2011.
24. С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.
25. Тыва Республиканын чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)
26. Тыванын чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001)
27. Тыва литературанын допчу очерктери. (А.Калзан, М.Хадаханэ, Д.Куулар). Кызыл: ТывН/Ч, 1975.
28. Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статьялар чыындызы. Кызыл, ТывН/Ч, 2010.
29. Тыва чечен чогаал: соолгу уенин шинчилелдери. ТГШИ-нин шинчилелдер чыындызы. Кызыл: ГУП РТ “Тываполиграф”, 2009.
30. Тыва чогаал. Библиографтыг айтылга. Г.Д.Сундуй, М.М.Ооржак тургускан. Кызыл: НШСИ, 2010.
31. Тюркская руника: язык, история, культура (к 120-летию дешифровки орхоно-енисейской письменности). Часть I: материалы Международной научной конференции (г.Кызыл, 10-11 июля 2013 г.). – Абакан: Хакаское книжное издательство, 2013.

32. Тюркская руника: язык, история, культура (к 120-летию дешифровки орхоно-енисейской письменности). Часть II: материалы Международной научной конференции (г.Кызыл, 10-11 июля 2013 г.). – Абакан: Хакаское книжное издательство, 2013.
33. У.А.Донгак. Тувинское стихосложение. Кызыл: ТКИ, 2006.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов. Под ред. Л.И.Тимофеева, С.В.Тураева. _ М.: Сов.энциклопедия, 1984.
3. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
7. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
8. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
9. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
10. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004
11. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов. энциклопедия, 1968.
12. Хертек Я.Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975
13. Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. _ Кызыл, 1976

Ол ышкаш: - тыва чогаалчыларнын дугайында теледамчыдылгалар бижиткен дискилер;

- чогаалчыларнын портреттери, плакаттар;
- тыва чогаалчыларнын шулуктерин аянынг номчаан аудиобижидилгелер;
- чогаалчыларнын чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар;
- уругларнын билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

Ооредилге чылында шактарнын хуваалдазы

Шактар саны:

Шупту – 68 шак; неделяда – 2 шак.

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга – 48 шак;

Чугаа сайзырадылгазынга – 14 шак.

Чогаадыглар- 4 шак

Эдертиглер- 2шак

5 класска төрөөн чогаал кичээлдерин чорударының календарь-тематиктиг планы

№	Кичээлдин темазы болгаш хевири	Шагы	Эрттирер айы, хүнү	
			План ёзугаар	Херек кырында
1	Кириилде кичээл. Ном дугайында сос. С.Сарыг-оол “Ном”	1	05.09	
2	Ю.Ш.Кюнзегеш «Сиген шолунде» Деңнелге дугайында билиг.	1	07.09	
1-ги кезээ. Эгээртинмес эртинне-байлак - аас чогаалы (18 шак)				
3	Улустуң аас чогаалы. Тоолдар, оларның хевирлери.	1	12.09	
4	Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол». Тоолдуң утказынга чогаадыкчы номчулга.	1	14.09	
5	«Балыкчы Багай-оол» деп тоолга чугаа сайзырадылгазы.	1	19.09	
6	«Чангыс ой аъттыг уш алышкы»	1	21.09	
7	Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс» «Кускун биле Угу».Тоолдарның уткалары,сайгарылгалары.	1	26.09	
8	Чогаал теориязы. Эпитет дугайында билиг	1	28.09	
9	Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай» Тоолдуң утказынга чогаадыкчы номчулга.	1	03.10	
10	«Тос оолдуг Доктагана кадай». Тоолга хамаарыштыр чугаа сайзырадылгазы.	1	05.10	
11	«Тос шилги аъттыг Оскус-оол». Тоолдуң утказынга чогаадыкчы номчулга.	1	05.10	
12	«Тос шилги аъттыг Оскус-оол». Тоолга хамаарыштыр чугаа сайзырадылгазы.	1	10.10	
13	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр дугайында билиг	1	12.10	
14	Тывызыктар. Тывызыктар дугайында билиг.	1	17.10	
15	Чугаа сайзырадылгазы. Кичээл-оюн «Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр, тывызыктар маргыжаалы	1	19.10	
16	ЧСК. Чогаадыг-унелел. Мээн ынак тоолум.		24.10	

	2-ги улдуң			
17	II кезээ. Аас чогаалындан ужукталгаш... Кызыл-Эник Кудажи «Кым эң ажыктыгыл?». Тоолдуң утказы.	1	07.11	
18	Кичээл-диспут «Кым эн ажыктыгыл?» Тоолга хамаарыштыр маргылдаа кичээл.	1	09.11	
19	Монгуш Эргеп «Чартык арбай». Тоолдуң утказы, сайгарылгазы.	1	14.11	
20	С.Сүрүң-оол «Карактар дугайында маргылдаа»	1	16.11	
21	Чап Чүлдүм «Тарааның тывылганы». Чечен чугааның утказы, сайгарылгазы.	1	21.11	
22	Монгуш Эргеп «Хек чүгө ыраажы болганыл?» Тоолдарда болгаш чечен чогаалдарда мөзү-бүдүш темазын көргүскени.	1	23.11	
23	Чогаал теориязы. Авторлуг тоолдар .	1	28.11	
24	Олег Сувакпит «Арзылаң биле пар». Басняның утказы, аянның номчулга.	1	30.11	
25	Олег Сувакпит «Арзылаң биле пар». Басняга аянның номчулга кичээли.	1	05.12	
26	Салчак Серен «Ном биле портфель». Басняның утказы, аянның номчулгазы.	1	07.12	
27	Салчак Серен «Ном биле портфель». Басняга аянның номчулга кичээли.	1	12.12	
28	Чогаал теориязы. Диригжидилге дугайында билиг.	1	14.12	
29	Лидия Иргит «Теве». Басняның утказы, аянның номчулгазы.	1	19.12	
30	Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг.	1	21.12	
31	Эдертиг. Зоя Космодемьянская.	1	25.12	
32	2-ги улдуңда өөрөнгөн чогаалдарга ниити катаптаашкын.	1	26.12	
	3-кү улдуң			
33	III. Чаштар делегейнин көрүнчүү Леонид Чадамба «Аян - чорук» деп тоожунуң «Ужар» деп эгениң утказы.	1	16.01	
34	Леонид Чадамба «Кайгамчык-ла» деп эгениң утказы.	1	18.01	
35	Леонид Чадамба «Азас» деп эгениң утказы.	1	23.01	

36	Кичээл-демнежилге «Азасты көрбээн кижиге Тываны корбээн». Чогаалдың сайгарылгазы.	1	25.01	
37	Чогаал теориязы. Пейзаж дугайында билиг	1	30.01	
37	Олег Саган-оол «Эжишкилер» Чечен чугааның утказы, номчулгазы.	1	01.02	
39	«Эжишкилер найыралы эртинге дагны тургузар» Олег Саган-оол «Эжишкилер» деп чогаалыңа кичээл-диспут.	1	06.02	
40	Олег Сувакпит “Аът чарыжы”.Чечен чугааның утказы	1	08.02	
41	Олег Сувакпит “Аът чарыжы”.Чечен чугааның сайгарылгазы.	1	13.02	
42	ЧСК. Эдертиг. Оляның номнары.	1	15.02	
43	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг». Чечен чугааның утказы.	1	20.02	
44	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг» - «Чараш мал». «Шулун» деп эгелерниң уткалары.	1	22.02	
45	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг»- «Бүгү кежик- Чер-Иеде».«Изиг маргылдаалыг кичээлдер» - «Аъттаныптым». Эгелерниң уткалары.	1	27.02	
46	Чугаа сайзырадылгазы. «Өдүгенде чайлаг» Түңнел сайгарылга кичээл.	1	01.03	
47	Ч/с Чогаадыг Бойдус-унелиг байлаавыс.	1	06.03	
48	Шангыр-оол Суван «Кара-Баштыг» Роман Лудуп «Таваар маажым бадып келгеш»	1	13.03	
49	Чугаа сайзырадылгазы.Чогаадыг. Кара-Баштыг-бичии маадыр.	1	15.03	
50	3-кү улдуңда ниити өөрөнгениңге катаптаашкын кичээли.	1	20.03	
	4-кү улдун 4-кү кезээ. Хуулгаазынар делегейи - 10 шак.			
51	Шангыр-оол Суван «Хун-Херелден аалчылар» деп тоожудан эгелер. 1-ги эгениң утказы,сайгарылгазы.	1	03.04	
52	Шангыр-оол Суван “Хун-Херелден аалчылар”. 2-ги эгениң утказы, сайгарылга.	1	05.04	
53	Шангыр-оол Суван “Хун-Херелден аалчылар”. 3-кү эгениң утказы, сайгарылга.	1	10.04	

54	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. Сылдыска мээң кузелим.	1	12.04	
55	Николай Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда»- «Чайлагга таныжылга»-«Элдептиг куй».Тоожудан эгелер.1-ги,2,3-кү эгелерниң уткалары.	1	17.04	
56	Николай Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда». Тоожуга сайгарылга кичээл.	1	19.04	
57	Тоол ораны. «Танаа-Херел хаан» -«Элдеп күчүлүг дайзын» деп кезектерниң уткалары.	1	24.04	
58	«Танаа-Херел хаан»-«Тоол чуртунда Кызыл чурттуг оол»-«Демирниң уе машиназы»деп кезектериң уткалары.	1	26.04	
59	«Танаа-Херел хаан» - «Аалчыларга бүзүрел читкен», «Тоол чуртундан дезишшкин» деп кезектерниң уткалары.	1	03.05	
60	Эдуард Донгак «Буянныг амытаннар».1-ги,2-ги коргузугнун утказы.	1	08.05	
61	Сергей Бюрбю “Ынак Тывам” Шүлүктүң утказы, дылының онзагайы.	1	10.05	
62	Олег Сувакпит “Россияга алдар”. Антон Уержаа “Ие дылым”. Шүлүктерниң темалары, дылының онзагайы	1	15.05	
63	Степан Сарыг-оол “ Маадыр Чургуй-оол”. ” Шүлүктүң утказы, дылының онзагайы.	1	16.05	
64	О.Сувакпит “Кечил-оолдун солдаттары бис” Шүлүктүң утказы,тема, идеязы дылы.	1	22.05	
65	Ю Кюнзегеш “Зимнерниң ыры”. Шүлүктүң утказы,тема, идеязы дылы.	1	24.05	
66	”. С.Сурун-оол “Ус-кушкаш”.Чечен чугааның утказы.	1	29.05	
67	Степан Сарыг-оолдун “Эдер амытаннар”. Чечен чугааның утказы.	1	22.05	
68	Түңнел кичээл. Тест-биле ажыл	1	24.05	